FIGYELŐ

Bevezető tanulmány Fogarasi Béla „Logika" c. könyvének 1959. évi orosz nyelvű kiadásához

Életének 68. esztendejében, 1959. április 26-án halt meg Budapesten Fogarasi Béla (szül. 1891-ben), aki tagja volt a Magyar Szocialista Munkáspártnak megalapítása első napjaitól kezdve. Fogarasi még az első világháború előtt aktív részese volt a magyarországi radikális politikai mozgalomnak. A Magyar Tanácsköztársaság idején a kultúrfrontnak volt jeles munkása: a Tanácsköztársaság bukása után, amikor Magyarországon 1919-ben a Kommunista Párt kénytelen volt illegalitásba vonulni, Németországba emigrált, ahonnan rövid idő múlva áttelepedett a Szovjetunióba. Már ebben az időben foglalkozott Fogarasi a dialektikus logika kérdéseivel. Így 1927-ben jelenik meg „A XIX. századbeli dialektika történetéből" c. műve. (Lásd: „A Kommunista Akadémia Közleményei", 1927. 19. sz.) A harmincas évek elején Fogarasi professzori minőségben működött a Szovjetunióban. Miután Magyarországon létrejött a népi demokratikus rendszer, Fogarasi Béla 1945-ben visszatér hazájába és a „Társadalmi Szemle" c. elméleti folyóirat főszerkesztője lett. 1948 óta a budapesti egyetem filozófia-professzora, 1949 óta pedig a Magyar Tudományos Akadémia Társadalom- és Történelemtudományi Osztályának az elnöke. Tollából a következő művek jelentek meg: „Tudomány és demokrácia" (1948), „Filozófiai előadások és tanulmányok" (1952), „Kritik des physikalischen Idealismus" A fizikai idealizmus bírálata, Berlin, (1953) és a „Béke és szocializmus kérdései" c. folyóiratban (1959. évi 6. sz.), már halála után jelent meg „Lukács György filozófiai nézetei" c. tanulmánya.

Fogarasinak mint tudósnak a figyelme elsősorban a logika kérdései felé irányult. 1953-ban adja ki Budapesten „Logiká"-ját magyar nyelven.

Fogarasi professzor könyve 1955-ben átdolgozott és kibővített alakban, jogosított német fordításban jelent meg Berlinben (a második kiadáshoz írt külön előszóval 1956-ban újabb kiadása jelent meg), 1955-ben jelent meg a könyv harmadik, 1958-ban pedig a negyedik kiadása magyar nyelven. Így tehát műve széles körökben válik ismeretessé. Fogarasi „Logiká"-ja érdekes kezdeményezés, amelyre a szovjet olvasóknak is fel kell figyelniük. Könyve érdemeivel és hiányosságaival együtt bizonyosan hozzá fog járulni a logika terén végzett kutatások további fejlesztéséhez.

A szerző azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a logika kérdéseit a marxizmus szempontjából világítsa meg. Könyvét Fogarasi Béla nem tankönyvnek, hanem a logika tudományos felépítésére irányuló olyan kísérletnek szánta, amely valamilyen vonatkozásban a pedagógusok igényeit is ki tudja elégíteni (l. 31. o.).

Az ismertetett könyv szerzője szerint az volt a feladata, hogy a dialektikus materializmus szemszögéből általános és rendszeres ismertetést adjon a logikáról. A szerző hangsúlyozza, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusai felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak a kitűzött feladat megoldásához, mert ragyogó példáját adják a dialektikus logika alkalmazásának, de egyúttal „programadó eszméket" is adnak a dialektikus logika módszerének és feladatainak értelmezéséhez.

A továbbiakban a könyv tartalmát fogjuk elemezni s azt kritikai megjegyzéseinkkel fogjuk kísérni. Ez a bírálat immanens jellegű lesz, de a világosság kedvéért mindjárt a legelején megfogalmazzuk a logika tárgyára vonatkozó felfogásunkat, ami számunkra kiinduló pontot jelent a könyvben érintett alapvető logikai problémák itt következő vizsgálatánál.

Mindenekelőtt: hogyan lehet a leghelyesebben megmagyarázni a formális és dialektikus logika közötti különbséget.

A formális logikát a következőképpen lehetne meghatározni: a valóság hű tükrözését biztosítani tudó gondolkodás formáinak és törvényeinek helyes alkalmazásáról szóló tudomány. A dialektikus logika viszont a gondolkodás formáinak és törvényeinek fejlődéséről, azok ismeretelméleti lényegéről és a lét dialektikájával való összefüggéséről szóló tudomány. Itt abból kell kiindulni, hogy „a logikai formák és törvények nem üres burkok, hanem az objektív világ *visszatükrözései*" és hogy „a logika törvényei csak az objektívnak a tükrözései az ember szubjektív tudatában" (Lenin: Filozófiai Füzetek, Szikra, 1954. 156. és 159. o.). Az az alapvető kategória, amely a dialektikus logikában megvan, de amelyhez a formális logikának nincs köze: a *fejlődés* kategóriája; a fejlődés viszont a minden jelenség lényegét képező ellentétekre támaszkodik. A dialektikus logika számára igen fontos annak a megértése, hogy mi az *objektív* és mi a *szubjektív* dialektika, azaz, hogy a szubjektív csak a természetben uralkodó mozgásnak ellentmondások útján történő visszatükrözése, és hogy „a gondolkodás dialektikája *csak a* való világ mozgásformáinak, a természetnek és a történelemnek a visszatükrözése" (Engels: A természet dialektikája. Szikra, 1958. 214. o.). Tehát a dialektikus logika számára igen fontos mind az objektív, mind pedig a gondolkodással mint a létezés tükröződésével kapcsolatos szubjektív kategóriáknak a vizsgálata.

Most elemezzük ebben a vonatkozásban Fogarasi Béla művét.

Az első fejezetben meghatározza a logika tárgyát s ezzel kapcsolatosan „a dolgok logikájáról" beszél. Ami a logika tárgyát illeti, a szerző igen egyszerű és lakonikus meghatározást ad: „a logika a gondolkodás formáinak és törvényszerűségeinek a tudománya" (31. o.). A szerző azért tartja helyesnek ezt a meghatározást, mert nem speciálisan a formális logikáról, hanem általában (jelző nélküli) logikáról beszél; a formális és a dialektikus logika differenciálásáról ugyanis csak később esik szó. Meghatározásában Fogarasi elsősorban arra törekszik, hogy megkülönböztesse a logikát (mindenfajta logikát) a pszichológiától. Helyesen hangsúlyozza, hogy nincs jogunk arra, hogy a tudományos gondolkodást a mindennapi, házi gondolkodásból vezessük le. Ellenkezőleg, „az emberi gondolkodásnak a tudományos gondolkodás felé haladó egész fejlődéséből kell a mindennapi, házi közönséges gondolkodást magyarázni". Mindez nem azt jelenti, hogy a logika tárgyát csak a tudományos gondolkodás alkotja. A szerző óva int az ilyen tudományos arisztokratizmustól (33. o.).

A logikának ebben a könyvben adott meghatározása a szerző szerint elhatárolja a logikát a természet és a társadalom egyes területeit vizsgáló többi tudománytól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a logika a gondolati formákat a gondolati tartalmaktól függetlenül, elszigetelten tárgyalhatja (32. o.).

Fogarasi elválasztja a logikától a természet és a társadalom objektív logikáját és a logika tudományát a gondolkodásnak mint olyannak a keretében tárgyalja. Ezzel a logika tárgyának a felfogásában közeledik a formális logikához, noha a gondolkodás logikájának dialektikus értelmezésére törekszik.

Az első fejezet harmadik paragrafusa, mely a „Dialektika, dialektikus logika, ismeretelmélet" címet viseli, sok olyan igen fontos tételt tartalmaz, mely Fogarasi nézeteit a logika dialektikus felfogásához hozza közelebb. Miután Leninnek a logika, dialektika és ismeretelmélet egységére vonatkozó ismert megállapításait idézte, felteszi a kérdést: „De milyen logikáról van ebben az esetben szó?" És erre így válaszol: „Nyilvánvaló, hogy nem a formális logikáról, hanem arról, amelyet más helyen Lenin dialektikus logikának, marxista logikának nevez! Tehát: dialektika, dialektikus logika, ismeretelmélet (vagy ismeretelméleti logika) bizonyos értelemben azonos fogalmak" (42. o.).

A továbbiakban Fogarasi rámutat az objektív és a szubjektív dialektika közötti különbségre. És a következő oldalakon többször is hangsúlyozza, hogy bármilyen logikai kérdés egyúttal ismeretelméleti kérdés is. „A logika nem lehet „semleges"; nincsen a logikának olyan kérdése, amely ne volna ismeretelméleti kérdés is". (47. o.) Fogarasi úgy véli, hogy a problémának olyan módon történő feltevése szoros kapcsolatban van a marxista ismeretelmélet alapját képező visszatükröződési elmélettel: minden logikai törvény, minden logikai forma a valóságban végbemenő folyamatok visszatükrözése.

Szerinte a formális logikát meg kell tisztítani minden idealista és metafizikus rárakodástól és elferdítéstől. E tekintetben a formális logikát elsősorban a marxizmus szempontjából kell tökéletesítenünk, de, mint ahogy a szerző is jogosan mondja, „. . .bármennyire is szükségesek az ilyen javítások, *nem* érintik a formális logika és a dialektikus logika *lényeges* különbségét. Lehet tehát vitatkozni a javítások jellegéről, irányairól stb., de nem lehet vita tárgya, hogy a marxizmus klasszikusai megkülönböztetik, sőt *szembeállítják* egymással a formális és a dialektikus logikát . . ." (39. o.).

Ebben a vonatkozásban Fogarasi helyesen hangsúlyozza a dialektikus logikának mint *logikának* a jelentőségét. Egyes tudósaink, akik szakemberek a logika tekintetében, abban követnek el hibát a marxizmus ellen, hogy nem ismerik el a dialektikus logikát a gondolkodási formákról szóló tudománynak, mert úgy vélik, hogy Engels a formális logikára gondolt, amikor ezt írta: „. . . . a gondolkodás formáinak, a gondolati meghatározásoknak a vizsgálata igen hasznos és szükséges . . ." (A természet dialektikája, Szikra, 1952. 250. o.). Fogarasi kibékíthetetlen ellensége annak a káros irányzatnak, amely a logika kérdését a *formális* logika problémáival cseréli fel, és amely nem látja a legfontosabb és elvi jelentőségű feladatot, a *dialektikus* logika kidolgozásának szükségességét.

Ebből a szempontból nem mulaszthatjuk el több metodológiai jelentőségű kérdés feltevését. Sajnos, sok ilyen kérdés tekintetében a szerző nem helyezkedik teljesen határozott álláspontra. De mivelhogy a logika szempontjából ez a határozottság igenis szükséges, a szerző koncepciójának is egységesnek kell lennie, hogy alapul szolgálhasson a logika felépítéséhez. Fogarasinál azonban a felvázolt koncepció a sok fenntartás és kiegészítés következtében gyakran a maga ellentétébe változik át. Úgy tűnik, hogy a szerző három álláspont között ingadozik:

1. Van a tradicionális formális logika és szükség van egy olyan logikára, amely megfelel a haladó szellemben fejlődő tudományok igényének. A megnövekedett tudományos igényeket a formális logika nem tudja kielégítani. Nem elégedhetünk meg a formális logikai tankönyvekkel. A marxizmusnak most az lett a feladata, hogy egy új, korszerű logika-tudományt teremtsen meg. Ez a feladat csak a dialektikus logika eszközeivel valósítható meg. Nekünk a dialektikus logikához kell tartanunk magunkat. Ez a könyvnek egyik alapvető irányelve. (9—10. o.)

A szocialista nevelés egyik feladata: az ifjúságot fokozatosan a *dialektikus gondolkodásra* nevelni (12. o.). A formális logikának a gondolati formákkal mint valami állandó, változatlan, szilárd gondolati formákkal van dolga. Ezek a formák nemcsak különfélék, hanem elszigetelt, önálló, önmagukban meglévő alakulatok (34. o.). Ezért a dialektika nemcsak hogy kizárja a formális logikát, hanem a kettő egymással szemben is áll (39. o.).

A formális logikát „dialektizálni" helytelen dolog (39. o.). A formális logika és a dialektikus logika módszerei elvben különböznek egymástól (45. o.).

A felsorakoztatott tételek alapján, lényegében véve, csak a dialektikus logika létezése és fejlődése törvényszerű. Ez Fogarasi nézeteinek első aspektusa. S ezt következetesen végig lehetne vezetni. A kiinduló tétel az volna, hogy csak egy logika létezik és eza dialektikus logika. Ilyen felfogás mellett nincsen semmi alapja annak, hogy a formális logikáról mint tudományról beszéljünk.

2. De ezen a gondolatmeneten kívül Fogarasi könyvében egy másik szemponttal is találkozunk. A 345. oldalon azt mondja, hogy a formális logika, ha azt nem abszolút értelemben vesszük, nem a metafizikus szemléletnek, a valóság metafizikus felfogásának logikai vetülete. „A formális logika *elvileg* nem foglalja magának a dolgok *metafizikus* szemléletét sem." (35. o.) A történelem öröksége az, hogy a formális logika mind a mai napig magán hordja a metafizikus gondolkodás bélyegét. Ettől a bélyegtől kell megszabadítani. A marxista irodalomban sokszor vizsgálták azt a kérdést, hogy hogyan lehet „kijavítani" a formális logikát. Ebben a könyvben a szerző által megjelölt irányelveknek megfelelően, több ilyen kijavítási kísérlet van (40. o.). Az első német kiadáshoz írott előszóban egyenesen megmondja: „Mindenesetre a formális logikát mi csak a dialektikus bírálat fényében értelmezhetjük és használhatjuk fel helyesen". Másutt is kimondja a a szerző, hogy „a dialektikus logikát tisztán elméletileg tekintve sem lehet a formális logikától teljesen elszakítva tárgyalni" (46. o.); ez a megállapítás azonban nincs összhangban azzal, amit — mint fentebb láttuk — a szerző a két logika egymással való szembeállításáról mondott (39. o.). Fogarasi szempontjából helyesebb lenne elementáris logikáról beszélni. A benne levő állandó, felszíni, formális kapcsolatokat mozgásba kell hozni, el kell mélyíteni és ismeretelméleti síkon kell megvizsgálásukat megkezdeni. Ez a dialektikus logika feladata.

De, először is, az, ha a formális logika kategóriáit és a gondolkodásban mutatkozó állandó kapcsolatokat vesszük s azokat mozgásba hozzuk, amint azt Fogarasi a 46. oldalon javasolja, nem jelent-e vajon kísérletet a formális logika „dialektizálására", amit a szerző a 39. oldalon elítélt.

Amikor dialektikusan kíséreljük meg mozgásba hozni a formális logika által felfedett állandó kapcsolatokat, akkor aligha lehet a két tudomány szigorú elhatároltságáról, elvi ellentétéről beszélni, ahogyan az az első aspektus szerint helyénvaló lenne. Ezért nem tekinthetjük meggyőzőnek Fogarasi válaszát Klausnak, amikor azt állítja, hogy

„a formális logika dialektizálásáról" azonban természetesen szó sem lehet" 25. o.); a valóságban a 46. oldalon egyenesen kimondja, hogy szükséges a formális logikai kategóriák és az állandó gondolati kapcsolatok „mozgásba hozása".

És végül Fogarasinál a két tudomány egyszerűen kezd egybeolvadni.

Elvi vonatkozásban Fogarasi igen fontosnak tartja Engels analógiáját: a dialektikus logika úgy viszonylik a formális logikához, mint a felsőbb matematika az alsóbb matematikához. Ez vezette rá a szerzőt arra, hogy sajátságos módon fogja fel egész könyve feladatát. Ez a felfogás alkotja az első kettővel szemben a harmadik aspektust.

3. Egy új logikakönyvnek a megírásához Fogarasi véleménye szerint egyetlen reális lehetőség volt: egy munkában előadni a logika alsóbb és felsőbb matematikáját. „Először — jelenti ki a szerző a 45. oldalon — kérdésenként kifejtjük a formális logika tételeit. A fejtegetés jobbá tételét az szolgálja, hogy lehetőleg korszerű példaanyagot használunk fel . . . Azután térünk rá a logika „felsőbb matematikájának" tárgyalására."

Továbbá felmerült a kérdés, hogy Fogarasi logikája dialektikus vagy formális logika-e, vagy talán sem ez, sem az, hanem egy harmadik fajta logika.

Fogarasi a második német kiadásban a feltett kérdésre a következőképpen válaszol: „e munka módszerére nézve dialektikus logika, azonban a logika *kifejtéséhez* szükségesnek mutatkozott a formális logika ismertetése is" (45. o.). Pedig fentebb a szerző maga ítélte el a két logika egyesítésének a kísérletét (40. o.) és hangsúlyozza a formális és dialektikus logika módszereinek a különbözőségét (uo.).

El kell ismernünk, hogy Fogarasi — amint láttuk — könyvének megszerkesztésében éppen a két logika egybehangolásának a módszerét követi. De hogyan lehet ezt összhangba hozni a két logika ellentétéről szóló, általunk fentebb ismertetett tételekkel?

Fogarasi nézetei szerint erre csak egyetlen felelet lehetséges: dialektikus szemszögből az ellentét és egység között nincs különbség; mindkét logika ellentéte jelenti azok egységét és egységükben van az ellentmondásuk is. Lehet ilyen módon a kérdést megfogalmazni, de a megfelelő megoldás esetén, ha a dialektikára is figyelemmel vagyunk, akkor az inkább hegeli dialektika lesz,semmint marxista dialektika. A marxista dialektika, miután a kérdést minden oldaláról megvizsgálta,egyértelműen és határozottan megmondja, hogy az adott két tudomány vagy két jelenség rokon vagy ellentétes egymással, vagy ha a közöttük levő kapcsolatok sokfélék, milyen értelemben függenek össze egymással és milyen értelemben ellentétesek egymással.

Természetesen abszurd dolog lenne, ha a szerzőt Hegel meggyőződéses követőjének tartanánk. Fogarasi állandóan hangsúlyozza a materialista és az idealista dialektika közötti összes ellentéteket. Azonban könyvében a kérdés alábbi metodológiai mozzanata hívja fel magára a figyelmet. A gondolatfűzés módozataiban és sajátosságaiban, különösen pedig a lét és logika kölcsönös viszonyának megoldásánál érezhető a kérdés olyan természetű megoldása, amely közel áll a hegeli megoldáshoz. Amikor Hegel a formális logikát bírálja, állandóan ennek a formális logikának kategóriáiból, de mozgásba hozott kategóriáiból indul ki. Így, Hegel értelmezése szerint az ítéletek fajai átalakított formában ismétlik meg az ítéleteknek mennyiségi, minőségi, reláció és modalitás szerinti felosztásának a sémáját, amely a kanti logikából származik. Hegelnél a következtetési formák a formális logikai hagyományos felosztásán alapulnak (gondolunk itt a kategorikus, hipotetikus és diszjunktív szillogizmusra, indukcióra és analógiára); Hegel nem megy tovább a következtetések formáinak eme áttekintésénél. És nevezetesen ez szolgált alapul Lenin mélyértelmű megjegyzéséhez, amelyet Hegel szubjektív logikájának jegyzetelésekor írt le: „Vagy ez *mégis* csak a régi formális logika iránti hódolat? . . ." (Lenin Filozófiai füzetek. Szikra, 1954. 152. o.).

Kétségtelenül érdekes a második fejezet, amely a gondolkodás törvényeivel, különösen pedig az azonosság és ellentmondás törvényének az elemzésével foglalkozik. A gondolkodás e törvényeinek a tárgyalásánál Fogarasi túlmegy a formális logika határain. Rámutat arra, hogy a metafizikus formális logika az absztrakt vagy az abszolút azonosság elvét használja fel.

Megállapítja, hogy az azonosság metafizikus értelmezésével már Hegel is szembeállította annak dialektikus felfogását. Minden azonosság viszonylagos. Az azonosság csak bizonyos vonatkozásban, bizonyos összefüggésben jelent azonosságot, de ugyanakkor az azonosság lehet nem-azonosság, vagyis különbözőség is (61. o.). Ilyen értelemben az azonosság a valóságban és a gondolatban csak *eleme*, momentuma az összefüggéseknek és kapcsolatoknak. Az = est = A tétel elavult (65. o.), metodológiailag az ismeretszerző („magáévá tevő") gondolkodásnál sohasem találkozunk abszolút, lezárt, változatlan azonossággal. Engels megjegyzései az azonosság absztrakt alapelve, nem pedig mindenfajta azonosság, tehát a helyesen felfogott törvény ellen irányulnak.

A könyv részletesen elemzi az ellentmondás logikai alaptörvényét, amelyet a szerző nem-ellentmondási törvénynek nevez. Helyesen jegyzi meg Fogarasi, hogy Arisztotelesznél a nem-ellentmondási törvény klasszikus megfogalmazásával együtt találunk metafizikus állásfoglalást is, amely a létezés változatlanságát, állandó jellegét tételezi fel.

Fogarasi olyan alapvető kérdést vet fel, amely túlmegy a formális logika határain: összeegyeztethető-e a kétféle törvényszerűség és összeegyeztethető-e az ellentmondásmentesség törvénye azzal a marxista tanítással, hogy mindenféle valóságos jelenség és a társadalmi élet fejlődésének alapelvét az életnek a valóság dialektikáját tükröző ellentmondásai alkotják (74—75. o.).

Ezt a problémát alaposabban kell megvizsgálnunk már csak azért is, mert Fogarasi könyvében az idevonatkozó „A nem-ellentmondási elv és a dialektika" c. rész egy igen lényeges és véleményünk szerint a dialektikus logika megértése szempontjából egyedülállóan helyes tételt fejt ki. De ezenfelül a népi demokratikus országok logika tudósai a kérdésnek ezt az oldalát gondosan elemezve egészen más módon közelítik meg a problémát; és könnyű azt bebizonyítani, hogy Fogarasi itt tökéletesen helyes álláspontot képvisel, amikor a dialektikus logikának vagy a gondolkodás logikájának elvi jelentőségét hangsúlyozza; egyébként Voldemár Rolbecki és Adam Schaff lengyel logika tudósok ezt a kérdést ellentétes módon oldják meg: az ő megoldásuk aligha fogadható el a megismerés dialektikájához hű pozitív viszony szempontjából.

Ennek a problémának elvi vonatkozása annak a magyarázatával függ össze, hogy hogyan tükrözi a szubjektív dialektika az objektív dialektikát, mert hiszen Engels szerint már láttuk, hogy „az úgynevezett szubjektív dialektika . . . a dialektikus gondolkodás, csak visszatükröződése a természetben mindenütt érvényesülő, ellentétekben végbemenő mozgásnak . . ." (A természet dialektikája, Szikra. 1952. 221. o.).

Fogarasi tökéletesen helyes módon oldja meg a kérdést. Rámutat arra, hogy a materialista dialektika szerint a valóságot a belső ellentmondások jellemzik: a logika törvényei az objektív jelenségek tükröződései az ember szubjektív tudatában. Tehát a logika törvényei a dolgok belső ellentmondásait tükrözik.

Az objektív folyamatok lényegük szerint ellentmondásosak.

Ha ez így van és ha a gondolkodás a valóságnak hamisítatlan tükrözése, akkor a szubjektív dialektikában, vagyis a gondolkodásban is kell hogy legyenek ellentmondások A materialista dialektika nyomatékosan kiemeli, hogy a gondolkodás szférájában nem tudjuk elkerülni az ellentmondásokat. (Lásd Engels: Anti-Dühring. Szikra. 1950. 125—126. o.) Dühringgel szemben Engels kitart amellyett, hogy az ellentmondást el lehet gondolni s ez egyáltalában nem értelmetlenség. Ellentmondásos a mozgás a természetben és ellentmondásos a gondolkodás folyamata is.

Tehát, folytassuk csak Fogarasi gondolatát: ha a természetben van egy A tárgyunk és annak B sajátossága van, és ez a tárgy dialektikus jellegű (ilyen például a mozgó tárgy), akkor a B sajátossággal együtt ennek tagadása is érvényes reá, hogy ti. nem B, mégpedig egyidejűleg és ugyanabban a vonatkozásban: A a B pontban van s ugyanakkor nincs benne. Ez a következő ítéletben fejezhető ki: „A = *est* = B és ugyanakkor ugyanabban a vonatkozásban *non est* B". Tehát már maga az ítélet is ellentmondásos, mert élő ellentétet, az élet ellentétét tükrözi. De nem sértjük meg ez esetben a logikai törvényt? A dialektikus ellentmondás és a formális logikai nem-ellentmondás összeegyeztethetőségnek eldöntésénél fontos, hogy Fogarasi útmutatását kövessük: „a nem-ellentmondási elv logikai jellegére nézve *negatív ítélet* (72. o.). Ha igaz, hogy A *est* B, akkor nem igaz, hogy A *non est* B. Ha pedig A *est* B és A *non est* B ítéletünk van, akkor a formális nem-ellentmondási elv semmit sem mond nekünk arról, hogy az első vagy a második ítélet helyes-e, vagy talán mindkettő együttvéve helyes: mert csak azt mondja: ha közülük az egyik helyes, akkor nem helyes a neki ellentmondó ítélet.

És itt kell megvizsgálni a harmadik lehetőséget. Ha igaz, hogy A *est* B és ugyanakkor *non est* B, akkor vajon érvényes-e a formális logika törvénye? Érvényes lesz, de nem érinti az utóbbi ítélet helyességét, amelyet mi a gyakorlatból, a dialektikus elemzés eredményeképpen, nem pedig a formális logika eszközeinek segítségével kaptunk meg. Tegyük fel, hogy megvizsgáltuk és határozottan tudjuk, hogy A *est* B és egyidejűleg *non est* B. Mi marad itt akkor a formális logikai törvény számára? Csupán az, hogy ennek a tételnek a fordítottja nem igaz. Tehát, ha az A *est* B és egyidejűleg *non est* B ítélet helytálló, akkor hamis, hogy A *est* csak B és hamis az is, hogy A *est* csak nem-B.

Ennek a dialektikának nagyszerű példáit mutatta meg számunkra Marx Károly a „Tőkében": „A tőkének a körfogásból s ugyanakkor mégsem a körforgásból kell erednie", — ez a tétel feltétlenül helyes, minthogy a pénz tőkévé változásának mélyreható gazdasági elemzése alapján nyert megállapítást. Miután Marx megállapította a tőke álta-

lános formuláját, ebben a tételben most az általános formula ellentmondásait tárja fel. És amikor felállítja tételét arról, hogy a tőkének a körforgásban és egyidejűleg nem a körforgásban kell létrejönnie, ezzel együtt Marx ezt írja: „. . . . a tőke a forgalomból és ugyanakkor nem a forgalomból ered. Benne és ugyanakkor nem benne kell erednie". (Marx A tőke. Szikra. 1955. 159. o.) Tehát annak a hitelessége, hogy A *est* B és *non est* B, nem egyeztethető össze azzal, hogy A *est* csak B vagy A *est* nem-B; ez formális logikai követelmény, viszont a valóságos ellentmondásos ítéletet a dialektikus logika mondja ki a formális logikai törvénytől függetlenül olyan értelemben, hogy azt a formális logika eszközeivel egyszerűen nem lehet megállapítani.

A fentebb kifejtettekkel kapcsolatosan semmiképpen sem érthetünk egyet Adam Schaffal, aki „A marxista dialektika és az ellentmondás elve" c. érdekes tanulmányában azt írta: „Ha mi most azt mondjuk, hogy a mozgó test a tér valamelyik pontjában van és nincs abban a pontban, és ha ezalatt azt értjük, hogy áthalad ezen a ponton és nem halad át rajta, akkor ellentmondásos, de nyilván helytelen ítéletet mondunk ki: mert a test mozgás közben áthalad a tér pontjain". (Lásd „Mysl filozoficzna" 1955. 4. sz.) Schaffnak számunkra elfogadhatatlannak tűnő tételével kapcsolatosan mindenekelőtt azt kell megmondani, hogy nem szabad egymással felcserélni a mozgás fogalmát (a tér valamelyik pontjában van és nincs abban a pontban) az „áthalad valamin" fogalommal. Másodszor, ha elismerjük a mozgás dialektikájának objektív jellegét, akkor a szubjektív dialektikának ezt a dialektikát olyannak kell tükröznie, amilyen, mert hiszen a tükörképnek az eredetivel egyeznie kell, ha elfogadjuk a visszatükröződési elmélet megállapításait. A formális logikai nem-ellentmondásosság nem képes a valóság ellentmondásait visszatükrözni, és csak a dialektikus ítélet tudja a lét dialektikáját tükrözni. Schaff úgy véli, hogy a test mozgásállapotának jellemzésekor nem kell olyan ellentétes ítéletekhez folyamodnunk, amelyek szerint a mozgó test a tér adott pontjában van és nincsen". („Mysl filozoficzna" 1955. 4. sz. Ellentétben Schaffal, meg kell mondanunk, hogy igenis igénybe kell vennünk az ellentétes ítéleteket, mert különben semmi sem marad meg a szubjektív dialektikából, mert az feloldódik a formális logikai gondolkodás törvényszerűségeiben. Schaff valóban ide jutott el. Ezt következteti: „A mozgásról, akárcsak a mozdulatlanságról logikailag nem ellentmondásos módon kell beszélnünk. Márpedig ő oly módon értelmezi ezt a tételt, hogy ezeket az ellentmondásokat fel kell oldanunk a formális logika szokásos ítéleteiben, amelyek nincsenek tekintettel semmiféle ellentmondásokra (156—158. o.). Ugyanakkor tanulmányának egy másik oldalán (152. o.) Schaff megismétli Engelsnek azt a gondolatát, hogy „maga a mozgás ellentmondás; már az egyszerű mechanikai helyváltozás is csak azáltal mehet végbe, hogy valamely test egy és ugyanazon időpontban egy helyen és egyszersmind egy másik helyen, egy és ugyanazon a helyen és nem azon a helyen van. (Anti-Dühring. Szikra, 1950. 124. o.) Ha tehát az ellentmondások egyidejűleg léteznek olyan természetes jelenségben, mint amilyen a mozgás, akkor a mozgásnak a neki megfelelő dialektikus ítéletben a maga ellentmondásosságában kell tükröződnie.

A dialektikus logikának a formális logikával való felcserélése még feltűnőbben mutatkozik meg Rolbecki Voldemár „A formális logika néhány kérdése a marxizmus—leninizmus elméletének fényében" (lásd „Mysl Filozoficzna" 1955. 2. sz.) c. tanulmányában, aki nézeteiben teljes mértékben osztozik Schaffal.

Rolbecki V. cikkének a végkövetkeztetései ezek: „. . . az ellentéteknek a minden dologban és jelenségben megnyilvánuló egysége és harca az oka annak, . . hogy a tudományban logikai ellentmondások keletkeznek. Minden egyes ellentmondást — írja továbbá Rolbecki — le lehet győzni, azaz *meg lehet semmisíteni* (likvidálni) (kiemelés tőlem P. P.) a tudomány további fejlődése folyamán . . . A kiküszöbölés a közönséges formális logika alapján történik."

Itt teljesen egyértelműen beismerik azt, hogy az objektív jelenségek és dolgok dialektikájának a tudatban való tükrözése nem úgy történik, hogy az ellentmondások a dialektikus gondolatban tükröződnek, hanem az az ellentmondások likvidálása és a dialektikának a formális logika törvényszerűségeiben való feloldozása útján valósul meg.

Az, hogy Fogarasinak más véleménye van, mely nem engedi meg, hogy a lét dialektikája olyan ítéletekben oldódjék fel, amelyekben nincsen dialektika, az ő érdeme, bár ennek a problémának általa javasolt megoldása sem látszik hibátlannak. Fogarasi a következő megoldást vázolja fel, amelyet mi most általános formában idézünk fel az ő saját kifejezéseinek felhasználásával.

Amennyiben a valóságban a konkrét dolgok mind nem egy és ugyanazon és gyakran ellentmondó vonatkozásban állnak egymással (74. o.), annyiban a konkrét gondolkodás is konkrét ellentmondásokat eredményez. Ezért a konkrét dialektikus gondolkodás

nem elégedhet meg azzal, hogy egy és ugyanazon vonatkozásban rendelt egy és ugyanazon alanyt egy és ugyanazon állítmányhoz, hanem különböző és sokszor ellentmondó vonatkozásokat állapít meg az alany és állítmány között és ezeket gondolatilag legszögezi (76. o.).

Ezenkívül a gondolkodás olyan törvényszerűséget vesz figyelembe, amelyet az ellentmondás elve határoz meg. Tehát a nem-ellentmondási elv és az ellentétek egységéről szóló dialektikus törvény nem összeegyeztethetetlenek. A dialektika törvényei felölelik a helyesen felfogott azonossági és ellentmondási törvényeket. A különbség csak annyiból áll, hogy a jelenségek ellentmondásos komplexumából, amelyben különböző ideiglenes kapcsolatok és különböző összefüggések vannak összesűrítve, a formális logikai gondolkodás csak egyes fonalakat emel ki, amelyek egyike sem teszi lehetővé, hogy az ellentmondásokat egyidejűeknek és ugyanolyan vonatkozásúaknak tekintve magyarázhassuk. (Lásd. Hertwig Manfred recenzióját Fogarasi könyvéről. „Einheit" c. folyóirat. 1955. 9. sz. 950. o.) Igen elmélyülten írta meg a szerző az erre a kérdésre vonatkozó „Az ellentmondási elv Aristotelesnél" c. paragrafust és az utána következő paragrafust is.

A másik két törvény nem teszi szükségessé, hogy részletesebben foglalkozzunk velük. Az elégséges alap törvényét a könyv túlságosan rövidre fogta.

A nem terjedelmes, de tartalmas „Munka, nyelv és gondolkodás" c. fejezetből mindenekelőtt a következő, metodológiai szempontból is értékes tételt emeljük ki: . . ha a nyelv a gondolkodás közvetlen valósága, akkor nemcsak Marr eljárása helytelen, aki a nyelvet a gondolkodástól elszakítva tárgyalta, hanem a logikusok eljárása is helytelen, akik a gondolkodást a nyelvtől elszakítva tárgyalják" (98. o.).

A fejezet foglalkozik a logisztika bírálatával is. A szerző komoly és veszélyes tévelygésnek tartja azt a nézetet, amely szerint a szimbolikus logika helyettesítheti a nyelvet is — a szimbolikus logika ugyanis csak a matematika keretében igazolódik be. Azt a marxista tételt, hogy a nyelv nem felépítmény, Fogarasi kiterjeszti a gondolkodásra is, amely szintén nem-felépítmény jellegű. Fogarasi ezzel kapcsolatban egy igen fontos elhatárolást hoz javaslatba: „a gondolkodás nem felépítményjellegű *formáit* nem szabad összetéveszteni a gondolatok tartalmával, a tudás, a megismerés, az eszmék, a nézetek fejlődésével, amelyek tudniillik a felépítményhez tartoznak (103. o.).

A könyv terjedelmes fejezetet szentel a fogalomnak. A szerző a fogalmat a valóság legmagasabbrendű megismerésének nélkülözhetetlen eszközének tekinti (137. o.). Fogarasi felsorolja, hogyan határozta meg a logika történetében a fogalmat Platon, Kant, Überweg, Sigwart, Höfler, Frege, Russell, Lipps, Külpe, Bolzano és kimutatja, hogy mindezek a meghatározások egyoldalúak és végeredményben helytelenek. Ezután terjedelmesen leírja a maga fogalom-meghatározását: „A fogalom az anyag legmagasabbrendű termékének, az emberi agynak legmagasabbrendű terméke, a hangnyelvben kifejezést nyerő gondolkodás alapformája, amely az objektív külvilág, a tárgyak és a közöttük fennálló összefüggések közös elemeinek általánosítás útján való kiemelésével és összefoglalásával az objektív valóság meghatározott részeit és összefüggéseit gondolatilag visszatükrözi" (140. o.).

Fogarasi rámutat a fogalom dialektikájának problémájával kapcsolatos legfőbb nehézségre: a fogalom bizonyos értelemben változatlan, merev, mindig valami durvítás és a folyamatosnak a feldarabolása, a valóság pedig állandó mozgásban van (174. o.).

A fogalom lényegéhez hozzátartozik az állandóság és a bizonyosfokú változatlan-t ság jegye. Azonban ha megpróbáljuk a fogalom dialektikáját tagadni, akkor az nem tudja a mozgásban levő valóságot tükrözni. Másrészt, ha a fogalom dialektikus jellegét olyan értelemben magyarázzuk, hogy benne semmi sem állandó, akkor a fogalom nem tudja betölteni azt a szerepét, hogy valami meghatározottat rögzítsen. A kérdés helyes megoldását annak az elismerése adja, hogy a fogalom egyidejűleg állandó és ugyanakkor változó valami. De ez az általános megállapítás nem elegendő — állapítja meg Fogarasi. A logika feladata éppen az, hogy megállapítsa a fogalomban az állandó és a változó viszonyát (az lehet akár viszonylagosan állandó is) és a történelmit, az átmenetit. A szerző hangsúlyozza, hogy tudomása szerint ezzel a kérdéssel eddig még senki sem foglalkozott (177. o.). Fogarasi megállapítása igen lényeges és azt a gondolatát, hogy a fogalom meghatározásában össze kell egyeztetni az állandó és változó jelleget, igen jól kell figyelembe vennünk, hogy megcáfolhassuk a jezsuita Wetter legfőbb ellenvetését, aki arra specializálta magát, hogy feltárja a dialektikus és történelmi materializmus hibáit és „ellentmondásait". Wetter ezt írja: „A fogalmak — a világ változékonyságának megfelelő — változékonyságáról szóló tanítás félreértésen alapszik. Ma feltételezzük, hogy a világ annyira változékony, hogy benne lényegében semmi nem marad meg azonosnak önmagával és hogy az evolúció a fajok állandó átalakulását okozza, akkor sem maguk e fogalmak volnának „változékonyak", hanem a már régebben kialakult fogalmakhoz tennénk hozzá

állandóan új fogalmakat" („Der dialektische Materialismus, Seine Geschichte und sein System in der Sowjetunion, 1952. 559. o.).

Olyan kritikusokkal szemben, mint amilyen Wetter, Fogarasi könyve, különösen pedig a fogalom természetéről szóló fejtegetése igen megtermékenyítő hatásúnak mutatkozik.

A fogalomról szóló fejezetben Fogarasi többször is megemlíti Hegel logikájának jelentőségét a fogalom logikájával kapcsolatos lényegbevágó kérdések megoldásánál (174, 175, 176. o.).

Sokkal rövidebb a könyvnek az ítéletekkel foglalkozó fejezete. Ennek a fejezetnek a tartalma alig megy túl a hagyományos tankönyvek szellemében felfogott formális logikai kereteken. Igaz, hogy van egy külön paragrafus, melynek címe „Engels az ítéletről". Ebben röviden összefoglalja azt, amit „A természet dialektikája" mond az ítéletről. Különösen régimódi a 9. §. Az ítéletek osztályozását Kant szerint adja, aki nem látta meg, hogy a feltételes és a szétválasztó diszjunktiv ítéletek összetett ítéletek, és aki beleszorította azokat az ítéleteknek általa kigondolt „viszonyok szerinti" felosztásába. (Mint ismeretes, ezt a felosztást követte Hegel is.) Minderre Kantnak azért volt szüksége, hogy ebből következtetésse ki és indokolja a hírhedt tizenkét kategóriáját, amelyeknek az ő magyarázata szerint tisztán a priori jellegük van. Fogarasi professzor sem különbözteti meg az egyszerű és összetett ítéleteket és még csak fel sem veti a köztük lévő különbség lehetőségét.

A diszjunktiv ítéletet a könyv csak szigorúan vett szétválasztó ítéletként vizsgálja. A nem szigorúan vett diszjunkcióról a szerző még csak említést sem tesz, mint ahogyan a konjunkciót sem említi. A viszonyokkal kapcsolatos relációs (viszonyos) ítéletekről sem esik egyetlen szó sem.

Akárcsak az ítéletekről szóló fejezetet, a következtetésekről szóló fejezetet is (mind szillogizmusokat, mind az indukciót) hasonlóan futólagos elemzés jellemzi. Igaz, hogy van ebben a fejezetben olyan paragrafus, mint „A marxizmus—leninizmus a következtetésről" (13. §) és „A dedukció és indukció kapcsolata" (21. §). De a szerző itt csak arra szorítkozik, hogy kifejtse a Lenin „Filozófiai füzeteiből" általánosan ismert megállapításokat a szillogizmusokról és a következtetésről, és kommentálja az indukció és dedukció klasszikus meghatározását, amelyet a „Természet dialektikájából" ismerünk.

Mindemellett feltétlenül hangsúlyoznunk kell egy pozitív momentumot, amely a könyv valamennyi fejezetében, beleértve a következtetésekről szóló fejezetet is, kifejezésre jut: minden szabályt vagy gondolati formát a szerző aktuális és tartalmas példákkal illusztrál, s ezeket a példákat korunk tudományos, politikai vagy társadalmi életéből meríti.

A nem-szillogisztikus következtetéseknek nem jutott külön fejezet. Csupán egy kis megjegyzés van a matematikai szillogizmusról, amelyből az következik, hogy ai egyenlőségi következtetést a szerző az egyszerű dedukció keretében tárgyalja és nem ismer el annak specifikus jellegét. Fogarasi professzor ezeket a következtetéseket szillogisztikusan magyarázza, mint ahogyan azt annak idején A. I. Vvedenszkij tette minálunk.

Nagyon is helyeselhető, hogy a szerző külön fejezetben tárgyalja a ismeretelmélet problémáit, amelyeket határozott marxista megvilágításban ad elő. Ez a fejezet mégis elkülönülten áll a többi fejezet logikai tematikájától.

Fogarasi könyvében még a következő tény is figyelmet érdemel. A szerző mindenütt hangoztatja a dialektikus logika jelentőségét. Programnyilatkozatából kitűnik, hogy a könyv a logika alsóbb és felsőbb matematikáját akarja nyújtani, az utóbbin ő a dialektikus logikát érti. De vajon az itt elemzett vizsgálódásai tartalmazzák-e a dialektikus logika valamennyi elemének legalább általános rendszeres áttekintését?

A formális logika tanítását és vonatkozó szabályait több tucatnyi oldalon tárgyalja: a könyvnek egész felépítése a formális logika főbb fejezeteinek következetes kifejtésének felel meg. A dialektikus logika elvei és irányvétele csak megjegyzések vagy a formális logikai algoritmusok alapján történő utalások formájában vannak a könyvben elhintve. Ennek eredményeképpen a könyv, amelyet a dialektikus logika síkján terveztek meg, lényegében mégis csak a formális logika kifejtésére korlátozódik.

Vegyük például a kategóriákról szóló tanítást. A dialektikus logikában a kategóriákat terjedelmesen, több fejezetre kiterjedően kell tárgyalni. Ezzel szemben Fogarasi Logikájában egy szűkreszabott paragrafust találunk a kategóriákról, amely a fogalomról szóló fejezet többi paragrafusai között húzódik meg szerényen. A formális logika szempontjából ez elfogadható, hiszen minden kategória elsősorban valamilyen fogalom-fajta. Ilyen értelemben fejti ki Fogarasi is a kategóriákról szóló tanítást. Kiindulási pontként Arisztotelesz tanítását veszi, majd ismerteti a kanti logikai összes kategóriáit, ezután nevezi meg a hegeli három kategóriát (lét, mennyiség, minőség). Épp ilyen futólagosan

említi meg a marxi—lenini filozófia kategóriáit: a lét, az anyag, a mennyiség, a minőség, az ok, az okság, a kölcsönhatás, a törvény, a szükségszerűség, a lényeg és a látszat kategóriáit is. A felsorolás után hozzáteszi „stb", de itt nem egy véletlenszerű felsorolást kellett volna adni, hanem ismertetni kellett volna a marxista tanítást a kategóriákról. És itt hangsúlyozni kell, hogy az itt futólagosan felsorolt kategóriákra, éppenséggel nem lehet a Fogarasi által megfogalmazott meghatározást alkalmazni, mert ő a kategóriákról mint a legszélesebb általánosító fogalmakról beszél. Ez pedig nem a dialektikus logika kategóriáinak a meghatározása.

Egyszóval a dialektikus logikának a kategóriákra vonatkozó tanítását Fogarasi könyvének — egyes sporadikus jellemzésektől (például az ok és okság) eltekintve hiába keressük. Továbbá, amint láttuk, a szerző többé kevésbé alaposan fejti ki a gondolkodás logikai törvényeit, a dialektikus törvények mint olyanok viszont (átmenet a mennyiségből a minőségbe, az ellentétel egymásbahatolása, a tagadás tagadása) sehol sem nyernek kifejtést. Ilyen módon hiányzik a gondolkodás törvényeiről szóló fejezet is, amely azokat a dialektikus logika szemszögéből világítaná meg.

Végeredményben a szerző programnyilatkozata ellenére csak a formális logikának adja meg a magáét, de egyébként ezt is túlságosan szűken a hagyományoknak megfelelően fogja fel. Ebben a vonatkozásban a könyv távolról sem öleli fel korunk egész logikai problematikáját.

A formális logika kanti típusú hagyományos tankönyveinek tartalmi keretét Fogarasi általában nem lépi túl. Amint láttuk, nem mond semmit a relációs ítéletekről, tagadja az úgynevezett szillogizmuson kívüli következtetéseknek — nem az indukciónak, amely, természetesen, nem szillogizmus, hanem azoknak a következtetéseknek — a sajátságos voltát, amelyeket a relációs ítéletekből levont következtetéseknek nevezhetnénk. Nem tárgyalja sem a tranzitivitás, intranzitivitás és nem-tranzitivitás sajátosságait, sem a szimmetria és aszimmetria stb. sajátosságait: ezek mind olyan viszonyoknak a sajátosságai, amelyeket a matematikai logika részletesen vizsgál és amelyek közvetlen vonatkozásban vannak az általános logikával.

A szerző a matematikai logikát csak speciális matematikai tudományként ismeri el. Jelentőségét az általános logika szempontjából tagadja. Ebből ered, hogy a formális logika szabályait oly szűk keretekben ismerteti. A mi véleményünk erre vonatkozóan egészen más és azt részletesen kifejtettük a „Voproszi Filoszofii" c. folyóirat 1955. évi 3. számában. Szemére vetjük a formális logikával foglalkozó elvtársaknak, ha mellőzik az ő tudományágukban elért legújabb eredményeket, hogy nem veszik számba a matematikai logika eredményeit.

Fogarasinak az a kikényszerített önigazolása művének második német kiadásához írt előszavában (28. o.), amely szerint mégis csak elismeri a matematikai logikát, mint a formális logika egyik ágát és nem tartja azt kizárólag matematikai tudománynak, nem változtat a helyzeten. Ez az igazolás csak abban az esetben nem volna puszta szavakba foglalt deklaráció, ha Fogarasi annak megfelelően átdolgozta volna könyve szövegét és felvette volna abba a modern matematikai logika eredményeit is: ez a könyv legfőbb fogyatékossága, amire Klaus és más bírálók is rámutattak.

Tehát Fogarasi könyve bizonyos tekintetben, elsősorban a dialektikus logika alapvető problémáinak kidolgozása tekintetében szűknek bizonyul: még szűkebb a könyv látóköre a formális logika kérdéseire vonatkozólag. Az NDK-ban joggal mutattak rá erre a körülményre. (Lásd: „Kunst und Literatur". 43. sz. a „Neues Deutschland" 1958. XI. 1. számának melléklete).

„Bevezetés a formális logikába" c. nagy művéhez írt előszavában Klaus Georg a maga részéről ezt írja: „A legfőbb szemrehányás, amit Fogarasinak tennem kell, az, hogy művében nem vette figyelembe a logika mai fejlődését. Minthogy fejtegetései valóban a formális logikára vonatkoznak és nem a dialektikára, könyvéből valami régi módi jelleg árad a mű tematikáját, tartalmát és előadásmódját illetőleg". (C. Klaus, Einführung in die formale Logik, Berlin, 1956. S. VI.)

Ezt a megjegyzést feltétlenül helyesnek kell tartanunk.

Külön a szovjet kiadás részére írta a szerző a „Formális logika, matematikai logika, logisztika, logikai számítások" c. kiegészítést, amely itt függelékként jelenik meg. Itt az elvi részben a szerző konkretizálja azokat a tételeit, amelyeket logikája második német nyelvű kiadásához írt előszavában fogalmazott meg. Ennek a kiegészítésnek a megírását az tette szükségessé, hogy Klaus „Bevezetés a formális logikába" c. művében, amely pozitívan használja fel a matematikai logika eredményeit, élesen megbírálta Fogarasi nézeteit: ehhez hasonló bírálatot mondtak a könyvről más NDK-beli ismertetői is: filozófusok és logikusok egyaránt.

Klaus bírálatában sok helyes megállapítás van. Igaz, amikor elvi megállapításokról van szó, az egyes észrevételek kissé aprólékosaknak és fölöslegesen kötekedőknek tűnhetnek. Mindazt, amit Fogarasi a maga részéről könyve védelmében elmondhatott, a második kiadás előszava tartalmazza. Az itt első ízben közölt kiegészítés szélesebb alapokra helyezi a szerző érvelését a matematikai logika több képviselőjének túlzott igényeivel és azzal a tendenciával szemben, amely a matematikai logikával kívánja mintegy elnyeletni az általános logika problematikáját, s amely időnként arra hajlik, hogy felszámolja a formális logikát mint önálló tudományt, melynek nincs közvetlen kapcsolata a matematikával.

Ez az érvelés képezi a függelék pozitív értékét.

Nem helytálló azonban, hogy a szerző a matematikai logika képviselőinek minden fejtegetését az azonosításokra vezeti vissza, amiért minden mai logikai iskolát felelőssé tesz (a formális logika, a matematika, általában az egész logika, a deduktív elmélet, a formalizált nyelv, a logikai számítás azonosítása). Nemcsak bírálni kellene a matematikai logikát, hanem mindenek előtt ki kellene fejteni annak alapelveit, szabályait, terminológiáját és műveleteit. A matematikai logika komoly eredményeinek mellőzése képezi egészben véve a könyv egyik legfőbb fogyatékosságát, mert a matematikai logika eredményeinek felhasználása nélkül nem lehet az általános logikát továbbfejleszteni.

Továbbá az olyan műveleteket, mint például a materiális implikációt, nem lehet oly módon magyarázni, hogy túlmegyünk annak a kizárólagosan formális interpretációnak a határain, amely az implikáció logikai természetének értelmezésénél az egyedül alkalmazható interpretáció. Itt valóban tiszta formalizmussal van dolgunk, amely érthetővé tesz olyan műveleteket, hogy „ha . . . akkor", függetlenül minden oksági összefüggésbeli problémától. Azzal, hogy Fogarasi a materiális implikáció műveletében tartalmi magyarázatot involvál, vagyis azzal, hogy összekeveri az implikációt a feltételes ítélettel, meghamisítja a kérdés problematikáját.

Ennek a kiadásnak a megjelenését az indokolja, hogy Fogarasi könyve problémafelvető, érdekes, életszerű könyv, amely élesen vet fel sok elméleti kérdést, bár bizonyos vonatkozásokban eléggé vitatható.

P. Sz. Popov

George Thomson filozófiatörténeti kutatásainak kritikai visszhangja a Szovjetunióban

A neves angol marxista klasszika-filológus, George Thomson „Az első filozófusok"[1] c. munkájában foglalta össze és tette közzé az antik görög filozófia genezisére és fejlődésének kezdeti korszakára vonatkozó többéves kutatásainak eddigi eredményeit. Eredeti módszertani elgondolásokra felépülő és gazdag történelmi tényanyagot tartalmazó műve 1959-ben a Szovjetunióban is megjelent. A könyv orosznyelvű kiadása nagy érdeklődést keltett és termékeny vitát váltott ki a szovjet filozófusok körében.

A vitát A. F. Loszev professzornak az orosznyelvű kiadáshoz írt utószava nyitotta meg és a „Voproszi Filoszofii" 1960. évi 3. számában közölt két vitacikk — F. H. Kesszigyi: „A mítosz, a vallás és a filozófia", valamint M. M. Rozental: „A filozófiai elméletek kapcsolata a gazdasági bázissal" c. írása — zárta le.

A polémia, amely főként Thomson metodológiai koncepciója körül bontakozott ki, szembenálló véleményeket hozott felszínre. Loszev professzor, az utószó szerzője helyesen bírálta a korai görög filozófia néhány részletproblémájának thomsoni megoldását. „Az első filozófusok" módszertani alapvetésével azonban maradéktalanul egyetértett. A vita másik két részvevője viszont éppen a mű metodológiai felfogását, s az abból fakadó kétséges vagy hibás konkrét filozófiatörténeti megállapításokat vonta bírálat alá. Így Kesszigyi — bár újszerűnek és jelentősnek ismerte el Thomsonnak azt a nézőpontját, miszerint a görög filozófia kialakulásában fontos szerepet játszott a mitológia — rámutatott azokra a hibákra, amelyeket a szerző követett el, miközben feltárta egyfelől a kezdeti görög gondolkodás előfeltételeinek kialakulását a primitív társadalmi tudatra jellemző mágiában és mítoszban, másfelől pedig a mítoszban való kapcsolódás nyomait,

[1] G. Thomson, Az első filozófusok. Izdatyelsztvo inosztrannoj lityeraturi. Moszkva, 1959. Itt jegyezzük meg azt is, hogy e műről Simon Endre írt alapos tájékoztatást nyújtó recenziót, amely a M. F. Sz. II. évf. 3—4. számában jelent meg.